

تبیین اصول اساسی حاکم بر فرهنگ و ساختار سازمان‌های نیروهای مسلح در دوران دفاع مقدس سید اصغر جعفری^۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۷/۱۶

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۹/۲۹

چکیده:

با شروع جنگ تحمیلی رژیم بعثی عراق علیه ایران، نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران، در راستای دفاع از استقلال، امنیت و تمامیت ارضی، به مقابله با دشمن متجاوز برخاستند. گرچه در اوایل جنگ تحمیلی نمایش قدرت دفاعی نیروهای مسلح جمهوری اسلامی کافی نبود، اما به غیر از سال اول جنگ، در طول دوران دفاع مقدس به دلیل اتکای نیروهای مسلح به اصول مهمی در فرهنگ و ساختار سازمان خود باعث شد تا ابتکار نظامی و تدبیر عملیاتی در اختیار نیروهای مسلح جمهوری اسلامی قرار گیرد. پژوهش حاضر با هدف شناسایی و تبیین این اصول، به این پرسش اصلی پاسخ خواهد داد که اصول اساسی حاکم بر فرهنگ و ساختار سازمان‌های نیروهای مسلح در دوران دفاع مقدس شامل چه مواردی می‌باشد. این پژوهش از نظر هدف، کاربردی است و به لحاظ ماهیت کیفی و به لحاظ روش گردآوری اطلاعات، اکتشافی-تبیینی است. محتوای اکتشافی این پژوهش در اختیار تعداد هشت نفر از خبرگان به روش گلوله برفی و کفایت نظری داده‌ها قرار گرفت و پس از بررسی‌ها به تایید نهایی خبرگان رسید. نتایج حاصل از این پژوهش نشان داد که اصول حاکم بر فرهنگ و ساختار سازمان‌های نیروهای مسلح در دوران دفاع مقدس شامل هشت اصل، با عنوان اصل قدرت‌محوری، اصل معنویت‌محوری، اصل مدیریت جهادی و انقلابی، اصل درایت و برنامه‌محوری، اصل نوآوری و ابتکار، اصل بهره‌گیری از ظرفیت نخبگان و متخصصان، اصل شایسته‌سالاری و اصل پایبندی به اصول اخلاقی و انسانی در نبرد بوده است که نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران توانسته‌اند باصلاحت در جنگ نابرابر دشمنان این مرزوبوم پیروز گردند.

واژگان اصلی: نیروهای مسلح، دفاع مقدس، فرهنگ، ساختار سازمان، سازمان دفاعی.

۱. دانشیار، گروه حقوق و روابط بین‌الملل، دانشکده مدیریت و مهندسی صنایع، دانشگاه صنعتی مالک اشتر، تهران، ایران.

Jafari1647@yahoo.com

(نویسنده مسئول)

مقدمه

یکی از اجزای اصلی و جدایی ناپذیر زندگی بشر "سازمان"^۱ است. «سازمان پدیده‌ای اجتماعی به شمار می‌آید که به طور آگاهانه هماهنگ شده و دارای حدود و ثغور نسبتاً مشخص بوده و برای تحقق هدف یا اهدافی بر اساس یک سلسله مبانی دائمی فعالیت می‌کند» (رابینز، ۱۳۸۵: ۲۱). یکی از انواع سازمان‌ها که از همان ابتدای حیات اجتماعی انسان همواره بوده و هستند، "سازمان نظامی یا سازمان دفاعی" است. چرا که جوامع انسانی برای حفظ حکومت، استقلال و تمامیت ارضی و تامین امنیت خود ناگزیر از فراهم نمودن نیروی نظامی هستند. استقلال و امنیت هر کشور و دولت اعم از داخلی و خارجی نیز در پرتو قدرت و توان نظامی تامین می‌گردد. مقابله با مهاجمان خارجی یا کسانی که در داخل کشور با نقض قوانین، امنیت اجتماعی را مختل می‌کنند، جز با توان نظامی حل نمی‌شود. از این رو، کشورهای مختلف بدین منظور تشکیل و سازماندهی نیروهای مسلح خود را در راستای دفع خطرهای خارجی و داخلی طراحی می‌کنند و با تشکیل سازمان‌ها و نهادهای نظامی خاص، افراد کارآمد و توانا را به استخدام در می‌آورند. در نظام جمهوری اسلامی ایران، موضوع نیروهای مسلح از نظر اعتقادی نیز مورد توجه قرار گرفته است؛ زیرا مبنای حکومت ایران، اعتقادات اسلامی است و یکی از تفاوت‌های اساسی حکومت اسلامی با سایر نظام‌های سیاسی، امور نظامی آن است. دیدگاه اسلام نسبت به دفاع و جهاد، زیربنای ساختار نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران است. بر اساس عقاید اسلام، امور نظامی منحصر به ارگان و یا افراد خاصی نیست، بلکه عموم مردم وظیفه دارند برای حفظ و حراست از اسلام و مرزهای حکومت اسلامی بکوشند. در حالی که در غالب کشورها این امر به عنوان شغل برای گروهی از مردم یا با دیدی آرمانی‌تر، به عنوان یک امر ملی و با انگیزه میهن پرستی و وطن دوستی تلقی می‌شود، در اسلام از منظری بالاتر و والاتر به عنوان یک وظیفه الهی محسوب می‌گردد (نظرپور، ۱۳۸۶). با این وصف می‌توان گفت: سازمان نظامی یا سازمان دفاعی، ساختار نیروهای مسلح یک کشور است که در آن گروهی از افراد برای رسیدن به هدفی مشترک (حفظ و تامین امنیت جامعه) و به طور آگاهانه و منظم با یکدیگر همکاری می‌کنند. از وظایف اصلی و اساسی سازمان دفاعی، حفظ و حراست از کيان کشور است و به این منظور باید

¹. Organization

². Military organization/ defense organization

با دشمنان خارجی مبارزه کند و آنها را از دست یازیدن به خاک کشور باز دارد. در واقع، سازمان دفاعی صیانت از استقلال و تمامیت ارضی کشور و نظام را بر عهده دارد (جعفری، ۱۴۰۰: ۱۹).

۳۱ شهریور ۱۳۵۹ رژیم بعثی عراق با تصمیم و طرح قبلی و تحت حمایت و پشتیبانی ایالات متحده آمریکا و با هدف برانداختن نظام نوپای جمهوری اسلامی جنگی تمام عیار را علیه ایران آغاز کرد. سازمان‌های نیروی مسلح جمهوری اسلامی ایران، یعنی ارتش با دارا بودن سه نیروی هوایی، زمینی و دریایی و سپاه در سال‌های اولیه با نهاد بسیج مستضعین - بعنوان نماد مشارکت آحاد مردم در امور نظامی و دفاعی - و چند سال بعد با سه نیروی هوایی، زمینی و دریایی، در راستای دفاع از استقلال، امنیت و تمامیت ارضی، به مقابله با دشمن متجاوز برخاستند. گرچه در اوایل جنگ تحمیلی نمایش قدرت دفاعی نیروهای مسلح جمهوری اسلامی کافی نبود، اما به غیر از سال اول جنگ، در طول دوران دفاع مقدس به دلیل اتکای نیروهای مسلح به اصول مهمی در فرهنگ و ساختار سازمان خود باعث شد تا ابتکار نظامی و تدبیر عملیاتی در اختیار نیروهای مسلح جمهوری اسلامی قرار گیرد. از این رو، با توجه به تاکید رهبر معظم انقلاب که فرمودند: «ابعاد گوناگونی در مسئله‌ی دفاع مقدس هست که هنوز ناگفته است، هنوز تحقیق نشده است، هنوز کار نشده است، بکر مانده است... اینها بایستی تحلیل بشود، باید شناخته بشود» (بیانات در دیدار نوجوانان و جوانان شرکت‌کننده در کاروان‌های راهیان نور ۱۳۹۶/۱۲/۱۹)؛ ضرورت دارد در راستای حفظ و گسترش ذخایر ارزشمند هشت سال دفاع مقدس، بُعد اصول حاکم بر فرهنگ و ساختار سازمان‌های نیروهای مسلح، تبیین شود. بنابراین، پژوهش حاضر با هدف تبیین اصول حاکم بر فرهنگ و ساختار سازمان‌های نیروهای مسلح در جنگ تحمیلی عراق علیه ایران؛ به این پرسش‌ها پاسخ خواهد داد که فرهنگ و ساختار سازمان‌های نیروهای مسلح در دوران دفاع مقدس دارای چه مفهومی است و اصول اساسی حاکم بر آن شامل چه مواردی بوده است؟

۱- مباحث نظری

۱-۱- مفهوم شناسی

۱-۱-۱- مفهوم اصل

اصل^۱ در لغت به معنی ریشه، اساس و مبدا است و در اصطلاح، در علوم مختلف به معانی گوناگونی به کار رفته است؛ از جمله در برخی از علوم رفتاری، عبارت است: اصل کلی راهنمایی

سلوک، یا قاعده عمومی سلوک که پذیرفته شده است؛ قانون کلی روش علمی؛ تکیه گاه بنیادی درون یک ساخت؛ قوانین حاکم بر پویایی و تحول یک ساخت؛ ریشه یا سرچشمه یک شیء یا ساخت؛ بایدها و نبایدها به مثابه راهنمای عمل برای رسیدن از مبانی به اهداف. با توجه به معانی لغوی و اصطلاحی یادشده، ویژگی‌های زیر را می‌توان برای اصل بر شمرد: یک: نوعی اهمیت و تقدم اصل در برابر سایر امور؛ به گونه‌ای که هر چند به قیمت از دست دادن اموری دیگر، این اصل باید حفظ و رعایت شود؛ دو: نوعی کلیت و شمول در مفهوم اصل؛ سه: نوعی پایه و اساس و منشئت اصل برای امور دیگر؛ چهار: نوعی دستور و باید در مفهوم آن؛ یعنی اصول از سنخ "هست‌ها" نیست، بلکه از سنخ "بایدها" است که باید آنها را در نظر داشت و به آنها تحقق بخشید.^۱ پنج: نوعی جهت‌دهی و هدایت رفتار به وسیله آن (حسینی‌زاده، ۱۳۸۳: ۲۸-۲۵).

۱-۱-۲- دفاع مقدس

دفاع مقدس، اصطلاحی است که در ایران برای جنگ تحمیلی رژیم بعثی عراق علیه جمهوری اسلامی ایران که از سال ۱۳۵۹ شمسی (۱۹۸۰ میلادی) تا ۱۳۶۷ شمسی (۱۹۸۸ میلادی) به مدت هشت سال به طول انجامید، به کار برده می‌شود. به سخن دیگر، دفاع مقدس مجموعه مجاهدت‌ها، حماسه‌ها، پایداری‌ها و فعالیت‌های متنوعی است که ملت شریف و مسلمان ایران و نیروی‌های مسلح جمهوری اسلامی ایران در طول هشت سال (۲۸۹۵ روز) در برابر تهاجم رژیم بعث عراق به خاک ایران اسلامی انجام دادند و در این امتحان الهی سربلند و پیروز بیرون آمدند (قرائی آشتیانی، ۱۴۰۲: ۱۳).

۱-۱-۳- فرهنگ دفاع مقدس

فرهنگ «نظام‌واره‌ای است از باورها و مفروضات اساسی، ارزش‌ها، آداب و الگوهای رفتاری ریشه‌دار و دیرپا و نمادها و مصنوعات که ادراکات، رفتار و مناسبات جامعه را جهت و شکل می‌دهد و هویت آن را می‌سازد» (شعبانی سارویی، ۱۳۹۴). با توجه به تعریف یاد شده از فرهنگ و دفاع مقدس، فرهنگ دفاع مقدس که در گذشته مذهبی ما ریشه دارد و تجسم عینی آن در کوران انقلاب و به ویژه دفاع مقدس بود، عبارت است از «مجموعه‌ای از افکار، اعتقادات، باورها، ارزش‌ها

۱. هست‌ها و واقعیت‌ها به تنهایی، انسان را به حرکت وا نمی‌دارند، بلکه بایدهایی لازم است تا انسان را به حرکت درآورد. یعنی می‌توان با مشاهده مبانی و اهداف دفاعی، بایدهایی را با عنوان اصول، انتزاع کرد و بر اساس آن‌ها، رفتارهای کارکنان را شکل داد.

پسندها علائق و دلبستگی‌ها روابط و عرف و عاداتی از که در جریان دفاع مقدس تجلی عینی یافت و در سه عرصه گفتاری، نوشتاری و رفتاری شکل گرفته است» (برزنونی، ۱۳۷۶).

۱-۱-۴- ساختار سازمان

با توجه به اینکه سازمان به صورت سیستمی متشکل از افرادی برای محقق شدن اهدافی مشخص تعریف شده است، از این رو، می‌بایست برای دسترسی به این هدف‌ها میان اشخاص، کارها به صورت جزئی تقسیم شود و زیرمجموعه‌ها یک بخشی از فعالیت‌ها را به عهده گیرند. این تقسیم کار باعث چندگانگی می‌شود، به این صورت که هر یک از این افراد، اهداف ویژه‌ای را دنبال کنند. بنابراین، ضروری است برای وحدت و یکپارچگی و ترکیب اهداف با یکدیگر، بین امور تقسیم شده، هماهنگی ایجاد شود تا تمام فعالیت‌های جداگانه برای کسب یک هدف کلی هدایت شوند. روابط میان واحدهای سازمانی که حدود اختیارات، سلسله مراتب، سطوح فرماندهی و نحوه تقسیم و توزیع وظایف میان واحدها را نشان می‌دهد و شامل شرح وظایف، نمودار سازمانی و پست‌های سازمانی می‌باشد. ساختار سازمانی چارچوبی است که مدیران برای تقسیم و هماهنگی فعالیت‌های اعضای سازمان آن را ایجاد می‌کنند (عسکری‌پور و مطرودی، ۱۴۰۲). به دیگر سخن، ساختار سازمان وسیله‌ای است که مدیریت می‌تواند با استفاده از آن به هدف‌های خود دست یابد (رایینز، ۱۳۷۸: ۳۱۳).

۱-۲- فرهنگ در سازمان‌های نیروهای مسلح

نیروهای مسلح با توجه به مأموریت‌های حساس و مهمی که در ابعاد مختلف نظامی، انتظامی، امنیتی، اجتماعی و فرهنگی بر عهده دارند، باید به موضوع فرهنگ در سازمان اهتمام بیشتری داشته باشند. سازمان نظامی نهادی سلسله مراتبی مرکب از افرادی با توانایی هدایت جنگ و منازعه در ورای مرزها و حفظ نظم در درون مرزها هستند. در واقع دو کارکرد اصلی آن حفظ نظم و هدایت جنگ احتمالی است. ولی سطح پنهان کارکردهای بسیار مهم دیگری برای این سازمان‌ها می‌توان در نظر گرفت؛ مانند پیشگامی در تولید و کاربرد دانش، پیشبرد فرایندهای جامعه‌پذیری نظامی، هنجارسازی و تسری نظم و دیسپلین و روحیه خودباوری، خود اتکایی، عزت نفس، استقلال خواهی، آزادگی، میل به پیروزی و کسب افتخار در زوایای مختلف جامعه (زرقانی و همکاران، ۱۴۰۱).

نظریه‌های مهمی که در باره فرهنگ سازمانی در نیروی مسلح وجود دارند که می‌توان به نظریه

نگهبانی و نظریه سازمانی اشاره کرد. نظریه نگهبانی^۱، نظامیان نگهبانان قانون اساسی محسوب می‌شوند. لذا در صورت بروز هرگونه تخطی از قانون اساسی، دخالت در سیاست را وظیفه خود می‌دانند. بر اساس این نظریه، نظامیان در جامعه، خود را قیّم و وکیل مردم در امر حفاظت و پشتیبانی از فرایند توسعه می‌دانند، و انسجام، یکپارچگی و قدرت سازمانی و توانمندی های فیزیکی نیز آنان را در انجام این مأموریت یاری می‌رسانند. نظریه قالب سازمانی^۲ بر اهمیت ساختار سازمانی ارتش و سلسله مراتبی آن که مبتنی بر اطاعت از مقامات مافوق است، تأکید می‌کند. بر اساس این نظریه، عواملی چون؛ زنجیره متمرکز فرماندهی، نظم و انضباط ارتش و ارتباطات سریع و گسترده، نظامیان را به گروهی منسجم تبدیل می‌کند (دهقانی فیروز آبادی و کریمی، ۱۳۹۳: ۹۱-۹۲).

سازمان‌های نظامی و انتظامی در هر جایی که باشند، در پی تحقق اهداف و مأموریت‌های مشابهی هستند. صیانت از مرزهای کشور، نظام حاکم، جان، مال و عزت انسانی برای ایجاد جامعه‌ای متعالی و فاخر مهم‌ترین این اهداف است. به سبب این شباهت، دست‌اندرکاران امر و ویژگی‌های سازمانی و فرهنگ سازمانی خاصی را تعریف کرده‌اند و کارکنان را برای تضمین آن اهداف ملزم به رعایت آن ویژگی‌ها و ارزش‌ها می‌کنند. در این راستا آنچه وجه تمایز سازمان‌های نظامی و انتظامی جمهوری اسلامی ایران، می‌باشد، پنج نوع فرهنگ است که عبارتند از: ۱) فرهنگ مکتبی: مربوط به بعد حاکمیت ارزش‌های اسلامی - انقلابی در سازمان؛ ۲) فرهنگ تحول‌گرا: مربوط به بعد محیطی و انطباق‌پذیری سازمان؛ ۳) فرهنگ تعالی‌گرا: مربوط به بعد محتوایی و انسان محور بودن سازمان؛ ۴) فرهنگ آرمان‌گرا: مربوط به بعد معنایی و جهت‌گی‌های راهبردی سازمان؛ ۵) فرهنگ قانون‌گرا: مربوط به بعد ساختاری و سلسله مراتبی سازمان (نیکوکار و همکاران، ۱۳۹۲).

۲- پیشینه پژوهش

تاکنون پژوهشی با عنوان اصول اساسی حاکم بر سازمان‌های نیروهای مسلح در دوران دفاع مقدس انجام نشده است، اما در باره موضوع نیروهای مسلح در دفاع مقدس مطالبی بیان شده که اشاره خواهد رفت.

(۱) نظریه (۱۳۸۶)، در مقاله جایگاه نیروهای مسلح در نظام جمهوری اسلامی، بیان کرده

^۱ . Custodian Theory

^۲ . Organizational Format Theory

است: هر حکومت و دولتی برای حفظ استقلال، امنیت و تمامیت ارضی خود نیاز به نیروی مسلح قوی، مقتدر و سازمان یافته دارد. جمهوری اسلامی ایران نیز پس از استقرار، برای تداوم خود و دفع تهدیدات داخلی و خارجی، علاوه بر ارتش، نیروهای مسلحی چون سپاه پاسداران و بسیج را ایجاد کرده است.

(۲) نیکوکار و همکاران (۱۳۹۲) در مقاله طراحی الگوی بومی شناخت و سنجش فرهنگ سازمانی سازمان‌های نظامی و انتظامی جمهوری اسلامی ایران، ابتدا مدل‌ها و الگوهای مختلف فرهنگ سازمانی را مورد بررسی قرار داد و پس از تحلیل نقاط قوت و ضعف هر کدام و با توجه به اقتضائات و الزامات سازمان‌های نظامی و انتظامی، ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص‌های الگوی بومی را ارائه کرد. یافته‌های پژوهش، پنج نوع فرهنگ (آرمان‌گرا، تعالی‌گرا، تحول‌گرا، قانون‌گرا و مکتبی) را برای این الگو برمی‌شمارد.

(۳) مردمی (۱۳۹۵)، در مقاله بررسی دلایل و عوامل پیروزی جمهوری اسلامی ایران در جنگ تحمیلی، عواملی که موجب پیروزی جمهوری اسلامی ایران در این جنگ شده است را مورد بررسی قرار داده است. نتیجه آنکه اصلی‌ترین عوامل این پیروزی ایمان، نوع رهبری و فرماندهی و اتحاد ملت و گستره مردمی در دفاع مقدس بوده است که در واقع، سه ویژگی اساسی و منحصربه‌فرد پیروزی انقلاب اسلامی ایران بوده‌اند.

(۴) داوری و همکاران (۱۴۰۰)، در مقاله بررسی نقش ارتش ج.ا.ایران در نخستین سال جنگ در مقابله و تثبیت تجاوز ارتش بعث عراق (جبهه جنوب) می‌نویسد هدف اصلی تحقیق، تحلیل فراز و نشیب‌های سال اول جنگ در جبهه جنوب، آشکار کردن علل ناکامی ارتش عراق در دستیابی به اهداف اعلانی از تهاجم خود و پیامدهای حاصله برای رژیم بعثی عراق و نیز برای نیروهای مسلح و ملت ایران است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که نیروهای مسلح، به‌ویژه ارتش جمهوری اسلامی ایران به‌رغم فقدان انسجام لازم، که نتیجه شرایط انقلابی حاکم بر کشور بود، در آغازین سال تجاوز رژیم بعثی عراق به حریم ایران توانست با جلوگیری از ادامه پیشروی غافلگیرانه نیروهای متجاوز، آن‌ها را در اراضی اشغالی زمین‌گیر کند. این مهم به‌نوبه خود راه اخراج متجاوزین را در سال‌های بعد هموار کرد.

(۵) لطفی جلال آبادی (۱۴۰۲) در مقاله شناسایی و رتبه‌بندی الگوی فرهنگ سازمانی نیروهای مسلح در دفاع مقدس بیان می‌کند رژیم بعث عراق با انجام محاسبات دقیق برای اشغال یک

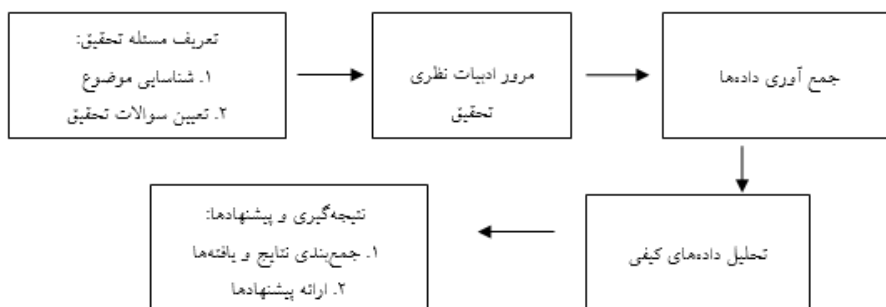
هفته‌ای ایران حمله برق‌آسایی را برنامه‌ریزی نمود، لیکن با پایداری و مقاومت مردم و نیروهای مسلح مواجه گردید و باعث شکل‌گیری فرهنگ سازمانی خاص در نیروهای مسلح گردید که تمام محاسبات دشمن را از بین برد. این فرهنگ شامل اعتقادات و باورها با شاخص‌های خدا باوری، معادباوری، باور به ظهور، ولایت‌مداری، فضیلت باوری است که مهم‌ترین نقش را در شکل‌گیری فرهنگ سازمانی نیروهای مسلح در دوران دفاع مقدس داشتند.

۳- روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر از نظر هدف، کاربردی است. زیرا از نتایج این تحقیقات می‌توان در تصمیم‌گیری‌ها و سیاستگذاری‌ها و همچنین برنامه‌ریزی‌ها استفاده کرد. از نظر ماهیت کیفی و به لحاظ روش گردآوری اطلاعات، اکتشافی است. در شیوه کیفی - اکتشافی، همچنانکه در شکل زیر آمده، پژوهشگر علاوه بر تصویرسازی آنچه هست به تشریح و تبیین دلایل چگونه بودن و چرایی وضعیت مسئله و ابعاد آن با جستجو در ادبیات و مباحث نظری تحقیق، تدوین گزاره‌های تحقیق شامل اهداف و سوالات تحقیق، توصیف منظم وضعیت گذشته و فعلی حوزه تحقیق و نتیجه‌گیری آن می‌پردازد. از این رو، در این پژوهش، ابتدا موضوع، اهداف و سوال‌های تحقیق مشخص و سپس ضمن تبیین مفهوم اصل و معرفی سازمان نیروهای مسلح در دوران دفاع مقدس، پیشینه پژوهش را مورد بررسی قرار داده است. سپس اصول اساسی حاکم بر فرهنگ و ساختار سازمان‌های نیروهای مسلح در دوران دفاع مقدس را شناسایی و تبیین کرد. برای جمع‌آوری اطلاعات از منابع کتابخانه‌ای و مقالات مرتبط با موضوع تحقیق استفاده شده است. به منظور تعیین اعتبار^۲ اصول شناسایی شده در این پژوهش، این اصول در اختیار ۸ نفر از خبرگان آشنا با موضوع تحقیق به روش گلوله برفی و کفایت نظری داده‌ها، قرار گرفت و پس از بررسی‌ها به تایید نهایی این خبرگان رسید.

^۱ . Explorative Research

^۲ . Validity

شکل ۱: مراحل اجرای پژوهش

۴- تجزیه و تحلیل یافته‌های پژوهش:

اصول اساسی حاکم بر سازمان‌های نیروهای مسلح در دوران دفاع مقدس

بی شک، هرگونه تلاش و حرکتی که می‌خواهد برای رسیدن به هدفی صورت پذیرد، باید توأم با اصولی باشد. بدون تردید، سازمان دفاعی نیز از این قاعده مستثنا نیست و همانند همه حرکت‌ها و تلاش‌ها به اصولی نیازمند است تا بتواند به نتیجه مطلوب برسد. در دوران دفاع مقدس بر سازمان دفاعی نیروهای مسلح اصولی حاکم بود که مبتنی بر دیدگاه فرماندهی معظم کل قوا امام خامنه‌ای (مدظله العالی) می‌توان به شرح زیر نام برد.

۱-۴- اصل قدرت محوری

«یک ارتش مهاجمی وجود داشت که به مرزهای ما هجوم آورد؛ یک طرف، طرف مهاجم بود با تجهیزات کامل، و برنامه‌ی از پیش فراهم‌شده... آن روز بهترین تانک‌ها، بهترین هواپیماها را همین ارتش صدام در اختیار داشتند... آمریکا، شوروی، اروپا همراهی کامل می‌کردند، پشتیبانی می‌کردند، هر چه لازم داشت می‌دادند... طرف مورد تهاجم، یعنی ما، درست نقطه‌ی مقابل؛ تجهیزات مان ناقص، دست‌مان خالی، تجهیزات مان بی‌جایگزین... خیلی از فرماندهان عالی ارتش تسلط به داشته‌های ارتش نداشتند... عکس هم این بود که اینها قبل از انقلاب منطقه‌ی مدیریت‌شان یک منطقه‌ی خیلی محدودی بود؛ حالا شده بودند در رأس این ارتش. سپاه هنوز سازماندهی درستی نگرفته بود. اول جنگ سپاه سازمان تپیی نداشت؛ گردان‌های دویست سیصد نفره تشکیل می‌شد با یک شکل محدودی، با امکانات محدودی. اینها گاهی اوقات حتی سلاح انفرادی هم نداشتند... نتیجه باید چه می‌شد؟ طبق موازین عادی و قواعد عادی باید نتیجه این می‌شد که آن طرف مقابل، همان‌طور که پیش‌بینی کرده بود، ظرف یک هفته، حداکثر چند هفته، از خوزستان عبور می‌کرد و وارد

قلب کشور می‌شد و می‌آمد طرف تهران؛ [اما] این جوری نشد. همین نیروی کم‌توان، از بعد از حدود یک سال از شروع جنگ، فتوحات و درخشش‌های خودش را نشان داد؛ بی‌درپی ضربات مهلک بر آن ارتش مجهز و پولدار و برخوردار از همه‌ی پشتیبانی‌ها وارد کرد؛ آخرش هم بعد از هشت سال، آن ارتش را با سرافکندگی از مرزها بیرون کرد» (بیانات در دیدار پیشکسوتان و فعالان دفاع مقدس و مقاومت ۱۴۰۳/۰۷/۰۴).

در اوایل جنگ تحمیلی نمایش قدرت دفاعی نیروهای مسلح جمهوری اسلامی کافی نبود و اثر بازدارندگی نداشت، لکن در طول دوران دفاع مقدس اهتمام سازمان نیروهای مسلح در عمل به آیه شریفه «وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَ مِنْ رِباطِ الْخَيْلِ...» هر نیروی در قدرت دارید، برای مقابله با آن‌ها [دشمنان]، آماده سازید! و (هم چنین) اسب‌های ورزیده (برای میدان نبرد)...» (سوره انفال، آیه ۶۰)، باعث شد تا ابتکار نظامی و تدبیر عملیاتی، در اختیار نیروهای مسلح جمهوری اسلامی قرار بگیرد. لذا هنگامی که نیروهای داوطلب مردمی با عنوان بسیج در سازمان رزمی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی به‌کار گرفته شده و ابتکار و خلاقیت در صحنه نبرد با ظهور شخصیت‌های برجسته‌ای چون شهید چمران، شهید باقری، شهید باکری، شهید همت، شهید خرازی، شهید زین الدین، شهید سلیمانی و... گسترش یافت و به عنوان قدرت بازدارنده در مقابل پیشروی‌های ارتش رژیم بعث عراق، مطرح شده‌اند و ارتش جمهوری اسلامی ایران نیز توانست با دلاورمردی‌های افرادی چون شهید صیاد شیرازی، شهید شیرودی، شهید کشوری و شهید آبناسان قابلیت‌ها و توانمندی‌های خود را به نمایش بگذارد. این قدرت‌محوری سازمان‌های نیروهای مسلح با انجام عملیات‌های ظفرمندان‌ای چون ثامن‌الائمه، طریق‌القدس، فتح‌المبین، بیت‌المقدس، والفجر و... موجب شد تا ارتش رژیم بعثی عراق که از حمایت‌های گسترده کشورهای دنیا به ویژه آمریکا و دولت‌های اروپایی برخوردار بود، از سرزمین مقدس ایران اسلامی عقب رانده شود.

۲-۴- اصل معنویت‌محوری

«یکی از خصوصیات [دیگر] دفاع مقدس... توسل‌ات معنوی [بود]. جبهه‌ها جایی بود که انسان‌های متعارف و معمولی وقتی می‌رفتند آنجا، حقیقتاً در وادی صفا و نورانیت عرفان وارد می‌شدند، [آن‌هم] به‌طور قهری! این خصوصیات رزمندگان ما بود. لذا خود این جنگ، انسان‌ساز شد. یعنی دفاع مقدس موجب شد که هرکدام از جوانان معمولی و عادی ما حالا یا دانش‌آموز یا دانشجو یا کاسب یا روستایی یا کارگر یا کشاورز، باسواد، بی‌سواد- که در این بوت‌هی آزمایش، بیشتر حرکت کردند و پیشرفت کردند، در مقامات انسانی و علو مرتبه‌ی انسانی بالاتر بروند» (بیانات در دیدار نوجوانان و جوانان شرکت‌کننده در کاروان‌های راهیان نور ۱۳۹۶/۱۲/۱۹).

اگر چه داشتن ابزارها و تجهیزات نظامی یکی از اساسی‌ترین امر در آمادگی و ارتقای توان دفاعی

محسوب می‌شود، اما کافی نیست، بلکه به عاملی دیگر به نام "معنویت" نیازمند است. «ایمان»، «پرهیزکاری»، «باورمندی»، «فضیلت‌گرایی» و «پایبندی به احکام و مناسک دینی»، روح و کالبد معنویت‌اند و تفکیک آنها از هم ممکن نیست. بسیاری از منویات دینی از رهگذر معنویت اجرا می‌شود (بابایی، ۱۳۸۷: ۱۳). خداوند، منبع، محور و بخشنده معنویت است و بدون ارتباط با او از رهگذر بندگی واقعی و عبودیت، معنویت پوچ و مجازی است و معنویت منهای خدا چیزی جز فریب و دل‌مشغولی ظاهری نیست. بنابراین معنویت افاضه‌ای از سوی حق است (الهامی‌نیا، ۱۳۹۰: ۲۳). هر جا اهل جبهه حق تکیه بر قدرت ایمان و معنویت کرده باشند و در راه هدف صبر و استقامت به خرج داده باشند، مشاهده شده پیروزی نصیب‌شان شده است. زیرا خداوند به مؤمنین وعده داده است: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَتَصَرَّوْا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ وَ يَثْبِتْ أَقْدَامَكُمْ» (سوره محمد، آیه ۷).

نماز و قرآن، راز و نیاز عارفانه و دعا در بین رزمندگان اسلام وسیله‌ای بود که یاد خدا را در دل رزمندگان زنده نگاه می‌داشت، به آنان قدرت روحی و معنوی می‌بخشید و تحمل مشکلات و سختی‌های نبرد را برای آنان آسان‌تر می‌کرد. البته موضوع معنویت در جبهه‌ها نباید این تصور را ایجاد کند که رزمندگان شبانه‌روز در حال ذکر و دعا بودند. پرواضح است که برنامه‌ریزان و فرماندهان همه امور جنگ را تمام و کمال برحسب اصول علمی روز دنیا پیش می‌بردند و در کنار این مدیریت علمی، مسائل معنوی نیز مطرح است. بنابراین نباید بر این شبهه دامن زد که پیروزی‌های رزمندگان هشت سال دفاع مقدس تنها با امدادهای غیبی و معنویت حاصل می‌شد، بلکه هم حاصل اصول علمی و تراوشات فکری و عقلانی با جدیت و پشتکار در کار و هم توسل و معنویت بود (زمانی، ۱۴۰۳).

رزمندگان در غربت جبهه‌های حق علیه باطل، یاد خدا را با آیه «أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي» (سوره طه، آیه ۱۴) زنده نگه می‌داشتند و در سختی‌ها و مشکلات با استعانت از آیه «اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَ الصَّلَاةِ» (سوره بقره، آیه ۴۵) گام بر می‌داشتند و موفق شدند افزون بر رشد معنوی، بر مشکلات نیز غلبه کنند و همواره برای کسب همه فتوحات خود در پرتو نماز و معنویت، سجده شکر بر آستان کبریایی خداوند به جا می‌آوردند (نادم، ۱۴۰۰: ۲۰۰)؛ چنان که بی سیم چی فرمانده رشید لشکر ۱۴ امام حسین (ع) در توصیف سجده‌ها و نماز شکر شهید حاج حسین خرازی می‌گوید: «بی سیم چی حاجی که بودم، هر وقت خبرهای خوب از خط می‌رسید و به حاجی می‌گفتم، می‌دیدم در حالت سجده است. در سجده‌اش شکر می‌کرد. گاهی هم دو رکعت نماز می‌خواند» (غفاری، ۱۳۹۸: ۶۲).

¹. Spirituality

۳-۴- اصل مدیریت جهادی و انقلابی

«ما از اول انقلاب، هر کار بزرگی که توانسته‌ایم انجام بدهیم، به برکت اعتماد به نفس و بلندپروازی و کار جهادی بوده است... در هر بخشی از بخش‌های گوناگون صنعتی و فنی و علمی و تحقیقاتی که ما با روحیه‌ی جهادی وارد شدیم، پیش رفته‌ایم. روحیه‌ی جهادی یعنی چه؟ یعنی اعتقاد به این که «ما می‌توانیم»؛ و کار بی‌وقفه و خستگی‌ناپذیر و استفاده از همه‌ی ظرفیت وجودی و ذهنی و اعتماد به جوان‌ها» (بیانات در دیدار کشاورزان ۱۳۸۴/۱۰/۱۴). «ما هر جایی که به خدا تکیه کردیم، به نیروی مردم تکیه کردیم و حاضر به حرکت جهادی شدیم، پیروز شدیم... در دفاع هشت ساله... کار کار جهادی بود، ما پیروز شدیم» (بیانات در دیدار اعضای مجلس خبرگان رهبری ۱۳۹۲/۱۲/۱۵).

تلاش بی‌وقفه در به کارگیری مؤثر و کنترل فعالیت‌های افراد، مبتنی بر مبارزه در تمام عرصه‌های علمی، فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و... با نیت الهی، جهت نیل به اهداف والای جامعه و رفع موانع موجود، «مدیریت جهادی» نام دارد (کریم‌زاده، ۱۳۹۳). مدیریت جهادی و انقلابی برخاسته از فرهنگ جهادی با شاخص‌های بذل طاقت، تحمل مشقت و صبر بر موانع و مشکلات است و از دو عنصر عقل و علم به همراه الزامات ایمانی نظیر تقوا و اطاعت تقوادمارانیه مبتنی بر رعایت سلسله مراتب، اسوه‌پذیری دینی، تمسک به قرآن، توکل بر خدا و هدف‌گذاری مقدس بهره می‌گیرد که وابسته به شخصیت فردی، دینی و سازمانی مدیر می‌باشد (دل‌آرا نعمتی، ۱۳۹۳: ۸۹). بی‌شک، اگر مدیریت و فرماندهی جنگ ما جهادی نبود، قطعاً جنگ ما به دفاع مقدس تبدیل نمی‌شد. در پرتو مدیریت جهادی بود که حماسه‌ها خلق شد و از کمترین امکانات، بیشترین بهره‌برداری صورت گرفت (اعتباریان و همکاران، ۱۳۹۶: ۷۷).

سرلشکر پاسدار محسن رضایی، فرمانده سپاه در دوران دفاع مقدس، در این باره بیان می‌کند: مهم‌ترین دستاورد دفاع مقدس را من مدیریت انقلابی و مدیریت جهادی می‌دانم که امروز در اختیار ما هست. به عنوان یک گنج بزرگی در دل آقا مهدی باکری، قاسم سلیمانی، احمد کاظمی و سایر فرماندهان ما به وجود آمد و شکل گرفت. اولین ویژگی این مدیریت این است که یک فرمانده حرفی نمی‌زند مگر اینکه خودش عامل به آن باشد. یعنی هیچ وقت به کسی نمی‌گوید شما جلو برو، بلکه خودش به جلو می‌رود و به دیگران می‌گوید بیا. در عملیات خیبر به خاطر آب گرفتگی ما نیروهای مان را عقب آورده بودیم و فقط جزایر مجنون مانده بود، و امام هم فرمان داده بود که باید جزایر مجنون را حفظ کنید. من فرمان امام را به احمد کاظمی و شهید بزرگوار همت و آقا مهدی باکری گفتم. جزیره‌ی جنوبی مجنون سه جبهه داشت. و عراق هم تمام جبهه‌های دیگر

را خلوت کرده بود و با تمام قدرت با توپخانه و هواپیما منطقه‌ی کوچک جزیره‌ی جنوبی را متر به متر بمباران می‌کرد. محور وسط جزیره مجنون دست لشکر ۳۱ عاشورا بود که جنگ بسیار سختی در آنجا صورت گرفت. عراقی‌ها یک سنگر بسیار مستحکمی به فاصله‌ی ۸۰ متر جلوی نیروهای ما درست کرده بودند و وقتی آن‌ها سرشان را بالا می‌آوردند ما می‌زدیم، و وقتی ما سرمان را بالا می‌آوردیم آن‌ها ما را می‌زدند. درگیری نزدیک و سخت و شدید بود. آقا مهدی باکری به این نتیجه می‌رسد که اگر سنگر عراقی‌ها منهدم نشود، نیروهایش شهید و زخمی خواهند شد. لذا یک ابتکاری به خرج می‌دهد و حدود کمتر از بیست نفر از بچه‌های آذربایجان را از میان صد نفر انتخاب می‌کند و آن‌ها را آموزش می‌دهد و به آن‌ها می‌گوید به محض اینکه من دستور دادم از سنگر بلند می‌شوید و در عین حال هم که دشمن دارد تیراندازی می‌کند با سرعت تمام و کمتر از یک لحظه خودتان را به سنگر عراقی‌ها برسانید که تا دشمن می‌خواهد دست به کاری بزند شما در سنگر آن‌ها باشید. بعد ایشان هم همین کار را می‌کند و به محض اینکه احساس می‌کند که زمانش فرا رسیده است به بچه‌ها دستور حمله می‌دهد. تا عراقی‌ها می‌خواستند پشت این تیربارها مستقر بشوند، بچه‌های لشکر ۳۱ به بالای سر این‌ها رسیده بودند و این‌ها را اسیر کرده بودند و سنگر را گرفتند و جزیره جنوبی مجنون کاملاً به دست ما افتاد و عراقی‌ها دیگر نتوانستند کاری بکنند (رضایی، ۱۳۹۸).

سرتیپ خلبان شهید شیرودی یکی دیگر از کسانی بود که تلاش و سرعت عمل و شجاعت‌اش زبان‌زد بوده است. وی بالاترین ساعت پرواز در جنگ را در جهان داشته است و با بیش از ۴۰ بار سانحه و بیش از ۳۰۰ مورد اصابت گلوله به هلی کوپترش، باز سرسختانه می‌جنگید.

۴-۴- اصل درایت و برنامه‌محوری

«شخصیت‌های برجسته و مهم، همت‌ها، خرازی‌ها... این‌ها خردمندی و تدبیر داشتند. اینکه خیال کنیم همین‌طور سرشان را پایین می‌انداختند، بی‌هوا به لشکر دشمن می‌زدند، نخیر، با تدبیر، خردمندانه. حرکت جوانان ما در میدان جنگ، حرکت خردمندانه و مدبرانه بود. خردمندی و تدبیر داشتند» (بیانات در دیدار نوجوانان و جوانان شرکت‌کننده در کاروان‌های راهیان نور ۱۳۹۶/۱۲/۱۹).

برنامه‌محوری یا همان برنامه‌ریزی^۱، فرایندی است که طی آن، مدیران اهداف را تعیین می‌کنند، آینده را پیش‌بینی می‌نمایند و مسیر فعالیت‌های طراحی شده برای به دست آوردن آن

^۱ . Planning

اهداف را نشان می‌دهند (پیروز و همکاران، ۱۳۸۶: ۱۶). درایت و قدرت برنامه‌ریزی و فکری فرماندهان دوران دفاع مقدس بنا به تعبیر مقام معظم رهبری بهره‌گیری از عقلانیت (۳۰/۰۶/۱۴۰۱) یکی از شیوه‌های مدیریتی فوق‌العاده آنها در دوران دفاع مقدس بود. برای نمونه می‌توان به عملیات کربلای ۵ اشاره کرد.

در بحبویه جنگ در حالی که تبلیغات عراق از شکست ایران در عملیات کربلای ۴ دم می‌زد، نیروهای شناسایی به دفعات و بارها از مواضع بسیار مستحکم شلمچه عبور و راه‌های تهاجم و استعداد زرهی دشمن را شناسایی کردند. در شرق دریاچه ماهی جاده‌ای قرار داشت که حدود ۲۰ تا ۳۰ سانتیمتر آب روی آن پوشانده، و از نظرها پنهان بود. این جاده بزرگ‌ترین مانع رفت و آمد قایق‌های موتوری شناسایی محسوب، و باید در نقاط مطلوب شکافته می‌شد. با شناسایی دقیق مشخص می‌شود که سپاه سوم عراق از پدافند ساحلی و صحرایی بهره گرفته و با استفاد از کارشناسان خارجی شلمچه را به صورت دژ نفوذ ناپذیر در آورده است. اگر چه ارتش عراق به دلیل اجرای عملیات کربلای ۴ و نیز استحکامات فوق‌العاده قوی در محور شلمچه، امکان عملیات در این منطقه را بعید و غیرممکن تصور می‌کرد و لذا عملیات در حالت غافلگیری نسبی ارتش عراق اجرا شد. علاوه بر آن عراق نسبت به توانایی ایران برای عملیات در این منطقه و نیز نسبت به زمان اجرای چنین عملیاتی تا حدودی غافلگیر شد. این عملیات درست دو هفته پس از ناکامی عملیات کربلای ۴ صورت گرفت درحالی که زمانی حدود یک ماه برای آمادگی رزمندگان اسلام ضروری بود. البته اگر چنین فرصتی به یگان‌های ارتش بعثی داده می‌شد، می‌توانستند بلافاصله نقاط ضعف خود را بپوشانند و ایران را از دستیابی به منطقه شلمچه باز دارند. هنگام عملیات کربلای ۵ و پس از به اسارت در آمدن تعدادی از نیروهای دشمن، مشخص شد که برخی از فرماندهان ارتش بعثی به مرخصی رفته بودند و برخی دیگر هم در شب عملیات فرصت رساندن خود را به قرارگاه مربوط نیافتند. حتی برخی از فرماندهان گردان‌های ارتش بعثی فرصت پوشیدن لباس نظامی خود را نیافتند و با لباس شخصی به اسارت درآمدند. آنها می‌گفتند: ما در خانه بودیم که به ما خبر دادند، بصره در تهدید است و ابلاغ کردند که خود را سریع به منطقه عملیاتی برسانیم؛ لذا فرصت آماده شدن پیدا نکردیم. در حمله به مواضع دشمن سعی شد تا با اتخاذ تدابیر مناسب از برخورد رزمندگان با استحکامات حجیم، گوناگون و گسترده دشمن جلوگیری شود. بر

¹ - Rationality

این اساس از اجرای تک جبهه‌ای خوداری شد و تهاجم به مواضع سخت دشمن در شلمچه از یک بعد صورت نگرفت. لازم به ذکر است که تلقی دشمن از سمت اصلی تک رزمندگان، محور شلمچه بود. همچنین طی این عملیات تلاش شد که از شیوه سرعت در عملیات استفاد شود. از دستاوردهای این عملیات می‌توان به تصرف بیش از ۱۵۰ کیلومتر مربع از خاک عراق و کنترل بر پاسگاه‌های بویان شلمچه، کوت سواری و خین جزایر بواری، فیاض و ام الطویل و شهرک دعیجی، رودخانه دو عیجی و نهر جاسم و نیز تسلط بر ده کیلومتر از جاده شلمچه بصره و نیز ۱۱ پاسگاه فرماندهی ارتش بعثی عراق اشاره کرد (اعتباریان و همکاران، ۱۳۹۶: ۸۵-۸۴).

۵-۴- اصل نوآوری و ابتکار

«یکی از خصوصیات [دیگر] دفاع مقدس، روحیه‌ی ابتکار و کارهای نو بود - که اگر ملاحظه کرده باشید، خواهید دید - از سنت‌های متعارف خیلی از ارتش‌های دنیا که مثلاً تجربه و آزمون هم پشت سرش هست عبور کردن، راه‌های نو را به وجود آوردن و راه‌های نو را کشف کردن. حقیقتاً این جور بود؛ یکی از مهم‌ترین مسائل رزمندگان ما ابتکار بود» (بیانات در دیدار نوجوانان و جوانان شرکت‌کننده در کاروان‌های راهیان نور ۱۳۹۶/۱۲/۱۹).

«نوآوری» در لغت به معنای اختراع، ابداع و ابتکار است. در اصطلاح مدیریتی و سازمانی، فرایندی است که به ساختن چیزی تازه می‌انجامد (جعفری و همکاران، ۱۳۹۵: ۶۹). در حوزه‌های نظامی، نوآوری را می‌توان به کارگیری و انتشار یک فناوری یا یک اندیشه جدید در صحنه عملیات و جنگ دانست (نظری زاده، ۱۳۸۳: ۲۳). نوآوری‌های مرتبط با دفاع به دو دسته تقسیم می‌شود: الف) نوآوری‌های دکترینی^۱: منظور از نوآوری‌های دکترینی، ارائه دکترین‌های جدید نظامی است که می‌توانند بر اثربخشی نیروهای نظامی تأثیر گذارند. رویکردهای جدید به نوآوری دفاعی دربرگیرنده هر دو بعد فناورانه و دکترینی است که سعی دارند، این ابعاد را به صورت یکپارچه نشان دهند.

ب) نوآوری‌های فناورانه^۲: منظور از نوآوری‌های فناورانه، نوآوری‌هایی است که جنبه فناورانه آنها پررنگ است. طارق خلیل، فرایند نوآوری فناورانه را مجموعه پیچیده‌ای از فعالیت‌ها می‌داند که ایده‌ها و دانش‌های علمی را به محصولات و خدماتی که دارای تأثیرات اقتصادی و اجتماعی هستند، تبدیل می‌کند (نظری زاده، ۱۳۸۳: ۵۳).

^۱ . Innovation

^۲ . Doctrine Innovation

^۳ . Technological Innovation

در طول دوران هشت سال دفاع مقدس هر دو دسته از نوآوری شکل گرفته بود. چند نمونه برجسته از نوآوری‌ها و ابتکارهای تاریخ ساز رزمندگان اسلام را می‌توان بشرح زیر نام برد:

الف) عملیات اچ ۳ شگفت انگیزترین عملیات هوایی جهان

عملیات H ۳ در ۱۵ فروردین ۱۳۶۰ از سوی نیروی هوایی ارتش جمهوری اسلامی ایران انجام شد. نیروی هوایی با ارائه نقشه نبرد هوایی که بیشتر کارشناسان خودی، ریسک پذیری آن را بسیار بالا می‌دانستند، اقدام به حمله‌ای نمود که نه تنها صدام، بلکه هیچ یک از کارشناسان جهان هرگز انجام این عملیات را پیش بینی نمی‌کردند. این عملیات به دست افسران نیروی هوایی، به صورتی کاملاً متکبرانه طرح ریزی شد؛ به نحوی که در سراسر جهان بی‌سابقه بود. در این عملیات، هشت فانتوم به کمک یک فروند بوئینگ ۷۰۷ هواپیمای ملی ایران، پایگاه «الولید» در مجموعه H۳، واقع در غربی‌ترین نقطه خاک عراق را که در نزدیکی مرز این کشور با اردن بود، به تلی از خاک تبدیل کردند. عراق بیشتر هواپیماهای جنگنده و مدرن خود را به همراه تجهیزات جنگی‌اش، برای دور ماندن از حملات هوایی ایران و جلوگیری از نابودی نیروی هوایی خود، به آن منطقه منتقل کرده بود. بوئینگ ۷۰۷ در این عملیات، وظیفه سوخت رسانی به هشت فانتوم را در مسیر رفت و برگشت بر عهده داشت؛ چرا که مسیر طولانی بود و هیچ هواپیمایی نمی‌توانست این مسیر را بدون سوخت گیری دوباره بپیماید. این عملیات با موفقیت کامل به پایان رسید و منجر به نابودی کامل ۴۸ هواپیمای دشمن شد که بیشتر آن‌ها بمب افکن‌های روسی بودند. موفقیت این افسران با ایمان از جان گذشته و نوآور، کنجکاو کارشناسان مسائل جنگی را برانگیخت و آن‌ها را به شگفتی و داشت (https://article.tebyan.net/UserArticle/AmpShow/626397).

ب) ساخت پل خیبر

رژیم بعثی صدام برای جلوگیری از حملات احتمالی ایران، موانع مختلفی در مرزهای مختلف مستقر کرده بود، ولی برخی مناطق به‌خاطر ویژگی‌های جغرافیایی نیازی به مانع نداشت، چون مختصات طبیعی منطقه به‌حد کافی مانع ایجاد می‌کرد. هورالهویزه یکی از این مناطق بود. سال ۱۳۶۲ یگان مهندسی رزمی سپاه با مشارکت جهاد سازندگی و وزارت صنایع سنگین وقت، در طرحی ابتکاری برای وصل کردن ساحل شرقی هورالهویزه به جزایر مجنون، پل شناوری به طول ۱۳ کیلومتر ساختند. ساخت چنین پلی در تاریخ جنگ‌ها بی‌سابقه بود. مهندسان خوش‌فکر کشور در طرحی ابتکاری با تلفیق فوم و فایبرگلاس که توانایی و استحکام پل را در مقابل حملات

بی‌وقفه و بی‌امان دشمن بالا می‌برد، طراحی پل را شروع کردند. در این کار عظیم علمی-مهندسی، پل خیبر در قطعاتی به ابعاد ۳ متر در ۵ متر، با سطحی مقاوم از پروفیل و محفظه‌ای از پلی‌اورانان فوم که فایبرگلاس پوشیده بود، برای آب‌های با سرعت پایین با تناژ ۶ تن ساخته شد. هر قطعه این پل ۱۲۰۰ کیلوگرم وزن داشت. سبک بودن پل، ویژگی مهمی بود که در لحظات بحرانی جنگ قابل توجه بود. ساختن این پل در آن شرایط سخت جنگ بسیار دشوار بود و حدود ۷۵ روز طول کشید. اتصال قطعات و انداختن آن به آب هم کاری پیچیده بود و باید بچه‌های مهندسی و عملیات به‌گونه‌ای عمل می‌کردند که دشمن از آن خبردار نشود. با ساخته شدن پل، عملیات خیبر در اسفند ۱۳۶۲ آغاز شد و در نهایت موفقیت‌های چشمگیری حاصل شد؛ تصرف و تامین جزایر مجنون و بخشی از هورالهویزه، آزادسازی جزایر مجنون و چندین روستای منطقه و تصرف حداقل ۵۰ حلقه چاه نفتی از جمله دستاوردهای این عملیات بود (شفقت، ۱۴۰۰).

علاوه بر این، ساخت پل «روی رودخانه اروند» با نام «پل بعثت» یکی دیگر از کارهای نوآورانه و ابتکاری دوران دفاع مقدس در عرصه مهندسی و طراحی محصول بود. اروند به دلیل جزر و مد هر روزه‌اش بسیار خروشان و وحشی و مهار آن بسیار سخت بود این پل برای پشتیبانی از عملیات والفجر ۸ در سال ۱۳۶۵ ساخته شد. پل بعثت، نزدیک به ۹۰۰ متر طول داشت و عرض آن در قسمت بالا تقریباً ۱۲ متر بود. این پل برای پشتیبانی از رزمندگانی که تا فوای پشروی کرده بودند، بسیار تاثیرگذار بود و شاید بتوان گفت این یکی از عواملی بود که معادلات جنگ را تغییر داد و شرایط بهتری برای ایران ایجاد کرد.

۶-۴- اصل بهره‌گیری از ظرفیت نخبگان و متخصصان

«دشمنی دشمنان قدرتمند جهانی این جنگ را به وجود آورد و عظمت و فداکاری جوانان ما این جنگ را به نفع ما تمام کرد. آنها با آن نیت جنگ را شروع کردند که انقلاب اسلامی را بکلی از بین ببرند، اینها با این روحیه وارد میدان شدند و کاری کردند که انقلاب اسلامی روزبه‌روز قوی‌تر و ریشه‌دارتر شد و نظام جمهوری اسلامی قوی‌تر شد» (بیانات در دیدار نوجوانان و جوانان شرکت‌کننده در کاروان‌های راهیان نور ۱۳۹۶/۱۲/۱۹).

در دوران دفاع مقدس با وجود تحریم‌های گسترده دشمنان که هیچ دولتی حاضر به یاری رساندن به جمهوری اسلامی ایران نبود و حتی برای تهیه سیم خاردار هم مشکل وجود داشت، نیروهای نخبه و جوان دانشمند انقلابی با تکیه بر همت بلند خود و توکل بر خداوند متعال و با کمترین امکانات و تجهیزات، نیازهای رزمندگان اسلام را از طریق مهندسی معکوس تولید و تهیه

کنند. طراحی و ساخت موشک با مدیریت سردار شهید حسن طهرانی مقدم از جمله این اقدامات بوده است. علاوه بر آنکه می‌توان از افراد نخبه و جوان جهاد دانشگاهی یاد کرد که توانسته‌اند با انجام پروژه‌های بزرگ نظامی گره از کار جبهه و جنگ باز کنند. برای نمونه، در این باره دکتر محمدصادق حاجی تاروردی مدیر اجرایی سازمان جهاد دانشگاهی صنعتی شریف در دوران دفاع مقدس، نقل می‌کند: صدام در دوران جنگ تحمیلی به کمک شرکت راکال انگلستان سیستم رمزکننده‌ای روی بی‌سیم‌های خود قرار داد که مکالمات به‌صورت رمزنگاری‌شده در بیسیم منتقل شود و از آنجا که این سیستم رمز کننده برای ناتو بود تصور می‌کردند هیچ‌کسی نمی‌تواند آن را رمزگشایی کند، بنابراین با خیال راحت از این رمزکننده استفاده می‌کردند. این دستگاه در واقع برد چندلایه‌ای بود که روی آن سیستم رمزکننده نصب‌شده بود و جالب‌تر از همه اینکه برای رمزگشایی آن خدا لطف بزرگی به بچه‌های جهاد کرد و به همین دلیل اسم این طرح را «رحمت» گذاشتیم. این سیستم رمزگشایی بی‌سیم در دوران دفاع مقدس و تا پایان جنگ در خدمت سپاه پاسداران انقلاب اسلامی بود. در واقع، این کار اعضای جوان و انقلابی جهاد دانشگاهی دانشگاه صنعتی شریف سبب شد که مکالمات رمز بی‌سیم‌های عراقی‌ها کشف و برملا شود و اطلاعات مهمی که آن‌ها پشت بی‌سیم به یک‌دیگر می‌دادند، برای ما برملا شود (حاجی تاروردی، ۱۴۰۱).

۷-۴- اصل شایسته‌سالاری

«شخصیت‌های برجسته و مهم، همت‌ها، خرازی‌ها، شما خیال می‌کنید [چگونه بودند؟] شهید همت که واقعاً یک اسطوره است یا شهید خرازی که یک اسطوره است، جوان‌های معمولی بودند؛ جنگ [بود که] اینها را تبدیل کرد به این شخصیت‌های برجسته و بزرگ و حقیقتاً ماندگار؛ [یا کسانی مانند] باکری‌ها، برونسی‌ها. اوستا عبدالحسین بنای درس‌نخوانده، در میدان جنگ در بین رزمندگان وقتی می‌ایستاد و حرف می‌زد -آن کسانی که پای صحبت او بوده‌اند و شنیده‌اند، [می‌دانند]- مثل یک حکیم، مثل یک دانای خردمند حرف می‌زد و قانع می‌کرد طرف مقابلش را؛ جنگ، انسان‌ساز است... اینها خردمندی و تدبیر داشتند... دلیری و شجاعت داشتند، فداکاری و عبادت هم داشتند» (بیانات در دیدار نوجوانان و جوانان شرکت‌کننده در کاروان‌های راهیان نور ۱۳۹۶/۱۲/۱۹).

مناصب و مسئولیت‌ها، امانت‌هایی به شمار می‌آیند که باید به شایستگان و اهلش واگذار شود؛ چنان‌که خداوند متعال در قرآن کریم در این باره فرموده است: «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَيْهِ أَهْلِهَا» (سوره نساء، آیه ۵۸): همانا خداوند شما را امر می‌کند که امانت‌ها را به اهل آن واگذار کنید». دوران دفاع مقدس، عرصه تبلور استعدادهایی بود که از متن آن، فرماندهان جوانی و شایسته‌ای

رشد یافتند به گونه‌ای که بنا به تعبیر مقام معظم رهبری «ژنرال‌های پیر سال‌ها دوره‌های مختلف دیده ارتش عراق را به زانو درآوردند!» (بیانات در دیدار جمعی از دانش‌آموزان ۲۶/۰۶/۱۳۸۲). برای نمونه از جمله فرماندهان و مدیران موفق جوان در هشت سال دفاع مقدس شهید غلامحسین افشردی خبرنگار جوان است. شهید غلامحسین افشردی یا همان حسن باقری یکی از جوان‌ترین، خبره‌ترین، فرماندهان هشت سال دفاع مقدس بود که همگان از نبوغ سرشار و مدیریت عالی ایشان در بخش فرماندهی متحیر بودند؛ چنانکه در جلسه فرماندهان این جوان ۲۶ ساله همه را در امر مدیریتی قانع و ایده‌های جدید و خلاقانه بیان می‌کرد (نساج و همکاران، ۱۴۰۲: ۱۶۵).

۸-۴- اصل پایبندی به اصول اخلاقی و انسانی در نبرد

«من به آن قدرتمندانی که در جبهه‌ها ایستاده‌اند و الآن مستأصل کرده‌اند صدام و صدامی‌ها را عرض می‌کنم که مبدا این قدرت اسباب این بشود که یک انتقامی بر خلاف موازین الهی گرفته بشود... ما باید جهات انسانی را تا آخر حفظ کنیم. ما جهات انسانی را تا مرز شهادت و فوت باید حفظ بکنیم... موازین، موازین اسلامی است. اینجا جمهوری اسلامی است. اینجا اسلام حکومت می‌کند» (صحیفه امام، جلد ۱۸: ۲۱۲).

به طور معمول در جنگ‌ها هر یک از طرفین تخاصم تلاش دارد به هر نحو ممکن و با استفاده از هرگونه ابزار و روش جنگی بر دیگری غلبه پیدا کند. چون هدف پیروزی و نابودی دشمن است؛ اما اسلام بر این ایده خط بطلان کشیده، چارچوب انسان‌دوستانه‌ای برای صحنه نبرد طراحی کرده، رزمنده مسلمان را در انتخاب جنگ‌افزار آزاد نگذاشته، و کاربرد برخی تسلیحات از جمله سلاح‌های شیمیایی را در جنگ ممنوع کرده است (جعفری، ۱۳۹۴: ۴۷۵-۴۷۰). چرا که خاصیت سلاح‌های شیمیایی ایجاد صدمات شدید و بیش از اندازه یا درد و رنج‌های غیرضروری و بیهوده است (Fleck, 2009: 704).

پس از فتح خرمشهر با تغییر موازنه قوا به نفع ایران، رژیم بعثی عراق برای جلوگیری از گسترش دامنه شکست ارتش خود، اقدام به بمباران شیمیایی مناطق عملیاتی و برخی مناطق مسکونی ایران کرد (پیری و بویه، ۱۳۹۵). حضرت امام (ره) که فرماندهی هشت سال دفاع مقدس را بر عهده داشته‌اند، با وجود نقض مقررات از سوی ارتش بعثی صدام، هرگز اجازه ندادند رزمندگان اسلام در جنگ از تسلیحات شیمیایی استفاده کنند (جعفری، ۱۳۹۶: ۴۵۴-۴۴۲؛ پورتر، ۱۳۹۳: ۸۵-۹۴؛ پورمحمدی، ۱۳۸۵: ۱۹۴-۱۷۹). محسن رفیق‌دوست یکی از فرماندهان سپاه در دوران دفاع مقدس، در مصاحبه‌ای اختصاصی با «گرت پورتر» روزنامه‌نگار آمریکایی اعلام کرد: هنگامی که نیروهای ایران نخستین حمله عراق را دفع کرده و ضدحمله‌ای در داخل عراق آغاز

می‌کند، صدام حسین شروع به استفاده از تسلیحات شیمیایی علیه نیروهای ایرانی کرد. ایشان می‌گویند گروه‌هایی از متخصصان را برای کار در حوزه تمام نیازهای نظامی کشور در آن زمان سازماندهی که یکی از این گروه‌ها در حوزه «شیمیایی، بیولوژیکی و هسته‌ای» بود. رفیق‌دوست گزارشی را درباره فعالیت تمام گروه‌های تخصصی سازماندهی شده آماده کرده و برای گفت‌وگو درباره آن با این امید که امام خمینی (ره) شروع کار روی تسلیحات شیمیایی و هسته‌ای را آغاز کند، خدمت ایشان می‌رسد. بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران با حضور فرزندش، سیداحمد خمینی، حضور رفیق‌دوست را می‌پذیرد. وی می‌گوید، هنگامی که حضرت امام (ره) گزارش را خواندند، به این گروه به شدت واکنش نشان دادند و فرمودند: این دیگر چیست؟ بلافاصله ایشان فتوا صادر کرد که تولید این دسته از تسلیحات مغایر با موازین اسلامی است: «مهم نیست که این تسلیحات در میدان جنگ استفاده شود یا در شهرها. ما با آن مخالفیم. تولید چنین تسلیحاتی حرام است. شما تنها اجازه دارید تجهیزات حفاظتی تولید کنید.» رفیق‌دوست یادآور می‌شود که حضرت امام (ره) با اشاره به برتری معنوی جمهوری اسلامی ایران مقابل دولت سکولار عراق پرسیدند، اگر ما هم تسلیحات شیمیایی تولید کنیم، آن وقت چه فرقی میان ما و صدام وجود دارد؟ (<http://www.farhangnews.ir>) گرت پورتر در ادامه این موضوع در کتابش بحران ساختگی: داستان ناگفته هراس از ایران هسته‌ای می‌نویسد: «دلیل اصلی عدم استفاده ایران از تسلیحات شیمیایی، ناتوانی این کشور در دستیابی به فرمول ترکیب مواد شیمیایی نبود، بلکه این بود که [حضرت] آیت الله [امام] خمینی بر اساس فقه اسلامی این تسلیحات را ممنوع کرده بود» (پورتر، ۱۳۹۳: ۹۱).

اصل تفکیک میان افراد و اهداف نظامی از غیرنظامی و نیز لزوم حمایت از زنان و کودکان (Henckaerts & Doswald-Beck, 2005: 3-29)، از دیگر تدابیر ابلاغی حضرت امام (ره) به رزمندگان اسلام بود: «فرماندهان عراق از خدا بی‌خبرند، اعتقادی به این مسائل ندارند. لهذا، توی شهرها می‌اندازند بمب‌هایشان را، در خرمشهر، در اهواز، در این جاها، شهرها را هدف قرار می‌دهند و ما دست‌مان بسته است از این جهت که نمی‌خواهیم مردم عادی و مردم بی‌گناه تلف بشوند... این‌طور نیست که مملکت ایران نتواند این‌ها را از بین ببرد... ما باید روی قواعد اسلامی عمل بکنیم» (صحیفه امام، ج ۱۳: ۲۴۷). از شهید عباس دوران نقل شده است که روزی طبق دستور، مأموریت تخریب پلی را برعهده داشته است؛ اما قبل از انهدام پل مشاهده می‌کند که

اتومبیل شخصی سواری در حال عبور از روی آن است. به همین دلیل، برای آسیب نرساندن به آن اتومبیل، پل را دور می‌زند و وقتی اتومبیل از پل عبور کرده بود، آن‌وقت پل را تخریب می‌کند (<http://shahiddooran.mihanblog.com>).

رفتار انسانی-اسلامی با نیروهای دشمن تا بدان حد بود که بنا به تدابیر امام خمینی (ره) سازمان‌های نیروهای مسلح موظف بودند نسبت به نیروهای دشمن که به اسارت رزمندگان اسلام در آمده بودند، بعنوان مهمان تلقی نموده و با آنها حسن سلوک و رفتار انسانی-اسلامی داشته (صحیفه امام (ره)، جلد ۱۳: ۵۱۱) و مجروحین و مصدومین آن‌ها را نیز با محبت و دلجویی مداوا نمایند (صحیفه امام، جلد ۱۶: ۲۶۸).

شکل ۲: اصول اساسی حاکم بر ساختار سازمان نیروهای مسلح در دوران دفاع مقدس

نتیجه‌گیری

اختلافات مرزی و منازعات ژئوپلیتیکی ایران و عراق سالیان متمادی بر روابط بین دو کشور سایه افکنده بود، تا اینکه انعقاد قرارداد ۱۹۷۵ الجزایر، میان دولت ایران و عراق به این اختلاف‌های چندین ساله پایان داد؛ اما صدام حسین، رئیس‌جمهور وقت عراق، پس از پیروزی انقلاب اسلامی

تعهدات خود را زیر پا گذاشت و در ۲۶ شهریور ۱۳۵۹ با پاره کردن این قرارداد در مجلس ملی عراق و در مقابل دوربین های تلویزیونی، آن را ملغی دانست و آنگاه ۵ روز بعد یعنی ۳۱ شهریور، بدون توجه به مفاد قرارداد مذکور و نیز بدون توجه به مقررات مندرج در منشور ملل متحد مبنی بر رعایت اصل عدم توسل به زور در روابط بین کشورها (بند ۴ ماده ۲ منشور ملل متحد) و نیز اصل حل و فصل مسالمت آمیز اختلافات (بند ۱ ماده ۳۳ منشور)، تهاجم گسترده ای را علیه جمهوری اسلامی ایران آغاز کرد و بسیاری از مناطق جنوب و غرب کشور را اشغال نموده و جنگی هشت ساله همراه با تلفات جانی و خسارات مالی فراوان را به ایران تحمیل کرد.

مقاومت و پایداری مردم و نیروهای مسلح منجر به شکل گیری اصولی خاصی بر فرهنگ و ساختار سازمانی در سازمان های نیروهای مسلح شد که تمام محاسبات و معادلات دشمن بعثی را از بین برد. وجود همین اصول حاکم بر فرهنگ و ساختار سازمانی بود که دشمن بعثی نتوانست پس از هشت سال حتی یک وجب از خاک ایران را به تصرف خود در آورد. این اصول شامل اصل قدرت محوری، اصل معنویت محوری، اصل مدیریت جهادی و انقلابی، اصل درایت و برنامه محوری، اصل نوآوری و ابتکار، اصل بهره گیری از ظرفیت نخبگان و متخصصان، اصل شایسته سالاری و اصل پایبندی به اصول اخلاقی و انسانی در نبرد بوده است که پیروزی های درخشانی نصیب نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران کرد. در واقع، این اصول، مجموعه ای از باورها و قواعد بنیادین و پایداری است که بر کلیه تصمیم ها و اقدام های نظامی - دفاعی حاکم بوده و مبنای راهنما و هدایتگر تدوین سیاست ها، راهبردها و برنامه ریزی ها رزمندگان در هشت سال دفاع مقدس بوده است.

در عصر حاضر که دشمنان روز به روز بر قدرت و توان تسلیحاتی خود می افزایند، نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران، بنا به توصیه امام علی (ع) که فرموده است: «مَنْ نَامَ لَمْ يَنْمُ عَنْهُ: اگر کسی بخوابد باید بداند که دشمنش نخوابیده است (نهج البلاغه، فرازی از نامه ۶۲)، مسئولیت دارند به منظور حفظ آمادگی و بهبود عملکرد خود، با تکیه بر اصول یاد شده، همواره متناسب با تحولات محیط و فناوری، موارد زیر را جز اقدامات و برنامه های کاری خود قرار دهند:

✓ تحقق منویات مقام معظم رهبری و فرماندهی کل قوا مبنی بر توسعه روزافزون پژوهش و تحقیق در امور دفاعی، حرکت به سوی فناوری های دفاعی برتر به ویژه در حوزه علوم و فناوری های بدیع و نوظهور؛

- ✓ رصد تجهیزات و سامانه‌ها و پیشرفت‌های نظامی دشمن و پیش‌بینی صحنه نبرد آینده و تدوین طرح‌ها و اقدامات مناسب برای مقابله با آنها؛
- ✓ تولید سامانه‌های دفاعی و پیشرفته‌ترین ابزارها و سلاح‌های نظامی بومی هوشمند مبتنی بر اصل بازدارندگی و غافلگیری فناورانه دشمن.

منابع

قرآن کریم.

اعتباریان، اکبر؛ کیوان آرا، امیر؛ عطایی، مهدی (۱۳۹۶). تجربه های مدیریتی دوران دفاع مقدس در استقرار مدیریت مقاومتی و جهادی (مطالعه موردی، کربلای ۵). مدیریت و پژوهش های دفاعی، ۱۶(۸۴)، ۷۵-۹۳.

الهامی نیا، علی اصغر (۱۳۸۳). فضایل اخلاقی. تهران: انتشارات مرکز تحقیقات اسلامی سپاه. بابایی، رضا (۱۳۸۷). قرآن و معنویت. پیام، ۹۰، ۲۸-۱۱.

برزنونی، محمدعلی (۱۳۷۶). حفظ و انتقال فرهنگ دفاع مقدس. مصباح، ۶(۲۲)، ۹۴-۷۹. پیری، هادی مراد؛ بویه، چمران (۱۳۹۵). ژئوپلیتیک صحنه های عملیات؛ راهبرد حملات شیمیایی در تغییر وضعیت موازنه قوا در صحنه های عملیاتی جنگ تحمیلی. مطالعات دفاع مقدس، ۲(۱)، ۸۳-۱۱۱. پور محمدی، نعمت الله (۱۳۸۵). حقوق بشردوستانه در جنگ ایران و عراق: مرور رفتار عراق. تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ سپاه.

پورتر، گرت (۱۳۹۳). بحران ساختگی: داستان ناگفته هراس از ایران هسته ای. تهران: انتشارات خبرگزاری فارس. پیروز، علی آقا؛ خدمتی، ابوطالب؛ شفیعی، عباس؛ بهشتی نژاد، سید محمود (۱۳۸۶). مدیریت در اسلام. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.

جعفری، سید اصغر (۱۳۹۴). تحلیل ابزارها و روش های ممنوعه در جنگ از منظر اسلام و حقوق بین الملل بشردوستانه. تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی وزارت امور خارجه.

جعفری، سید اصغر؛ متقی، ابراهیم؛ حسین خانی، نورالله؛ قربانی، سعید؛ لطفی مرزناکی، رحمان (۱۳۹۵). درآمدی بر دفاع در اندیشه امام خامنه ای (مدظله). تهران: انتشارات دفاع.

جعفری، سید اصغر (۱۳۹۶). اصول حقوق بین الملل بشردوستانه از دیدگاه امام خمینی (ره). مطالعات حقوق عمومی دانشگاه تهران، ۷۴(۲)، ۴۵۸-۴۳۳.

جعفری، سید اصغر (۱۴۰۰). سیمای سازمان از دیدگاه امام خامنه ای (مدظله العالی). تهران: موسسه مطالعات راهبردی و دیپلماسی دفاعی.

جمعی از نویسندگان (۱۳۹۷). خاطرات نمازی. چاپ اول، تهران: ستاد اقامه نماز.

چمران، مهدی (۱۳۷۳). ضرورت حفظ آثار جنگ؛ مجموعه مقالات چهارمین کنفرانس بررسی دفاع مقدس. تهران: بنیاد حفظ و آثار و ارزش های دفاع مقدس.

حاجی تاروردی، محمدصادق (۱۴۰۱). تلاش جهادگران جهاد دانشگاهی در دوران دفاع مقدس. پایگاه اطلاع رسانی سازمان جهاد دانشگاهی تهران، ۳۰ شهریور ۱۴۰۱.

حسینی‌زاده، سید علی (۱۳۸۳). سیره پیامبر (ص) و اهل بیت (ع) جلد ۴ (نگرش بر آموزش با تأکید بر آموزش‌های دینی). تهران: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.

داوری، امین؛ سلطانی احمدی، مجتبی؛ کاظم بیگی، محمد علی (۱۴۰۰). بررسی نقش ارتش ج. ا. ایران در نخستین سال جنگ در مقابله و تثبیت تجاوز ارتش بعث عراق (جبهه جنوب). علوم و فنون نظامی، ۱۷(۵۸)، ۱۸۳-۱۶۳.

دل‌آرا نعمتی، پیرعلی (۱۳۹۳). مدیریت جهادی از منظر قرآن کریم. بصیرت و تربیت اسلامی، ۱۱(۳۱)، ۷۳-۹۳.

دهقانی فیروزآبادی، سیدجلال؛ کریمی، پریرسا (۱۳۹۳). نظامیان و گذار به دموکراسی در کشورهای عرب: مطالعه موردی نقش نظامیان در تحولات سیاسی-اجتماعی مصر (۲۰۱۵-۲۰۱۱). پژوهش‌های روابط بین‌الملل، ۴(۱۴)، ۸۷-۱۲۲.

رابینز، استیفن (۱۳۸۵). تئوری سازمان (ساختار، طراحی و کاربردها). ترجمه سید مهدی الوانی و حسن دانایی فرد، تهران: انتشارات صفار-اشراقی.

رابینز، استیفن (۱۳۷۸). مبانی رفتار سازمانی. ترجمه علی پارسائیان و محمد اعرابی، تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی

رضایی، محسن (۱۳۹۸). گفت‌وگو با فرمانده سپاه پاسداران در دوران دفاع مقدس؛ الگوی مدیریت جهادی، بزرگ‌ترین دستاورد دفاع مقدس است. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت الله خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، تاریخ انتشار ۱۳۹۸/۱۲/۲۹.

زرقانی، سید هادی؛ عابدی شجاع، فرزاد، بخشی، فاطمه؛ حجی پناه، نرگس (۱۴۰۱). بررسی و تبیین فرهنگ و رفتار سازمانی نیروهای مسلح از منظر حضرت امام (ره). مدیریت نظامی، ۲۲(۸۷)، ۹۳-۱۲۲.

زمانی، ایوب (۱۴۰۳). «معنویت» در دفاع مقدس؛ از مفاهیم تا مصادیق؛ گفت‌وگو با چند نفر از یادگاران و پیشکسوتان دفاع مقدس در چهارمحال‌وبختیاری. پایگاه اطلاع‌رسانی ایکن، تاریخ انتشار ۱۴۰۳/۰۷/۰۲.

شعبانی سارویی، رمضان (۱۳۹۴). طراحی و تدوین الگوی فرهنگ دفاع مقدس. مطالعات ملی، ۱۶(۶۳)، ۶۲-۴۵.

شفقت، ابوطالب (۱۴۰۰). مصاحبه: نقش اندیشه حضرت امام خمینی (ره) در پیشرفت صنایع نظامی کشور. پایگاه اطلاع‌رسانی مرکز رشد دانشگاه امام صادق (ع)، تاریخ انتشار ۱۴۰۰/۰۳/۱۳.

عسکرپور، علیرضا؛ مطرودی خدیجه (۱۴۰۲). تأثیر ساختار سازمانی بر ظرفیت جذب کارکنان با نقش میانجی انرژی سازمانی در اداره آموزش و پرورش استان خوزستان. رویکردهای پژوهشی نوین

مدیریت و حسابداری، ۷(۲۷)، ۸۱-۹۶.

غفاری، فاطمه (۱۳۹۸). یادگاران: کتاب شهید خرازی. چاپ ششم، تهران: روایت فتح.

- قرائی آشتیانی، محمدرضا (۱۴۰۲). درس آموخته‌های دفاع مقدس در سیاستگذاری علم و فناوری دفاعی. مطالعات دفاع مقدس، ۹ (۲)، ۳۰-۹.
- کریم زاده، طاهر (۱۳۹۳). شاخصه‌های مدیریت جهادی از منظر مقام معظم رهبری. معارف، ۱۰۷، ۱۳-۱۶.
- صحیفه امام (۱۳۷۸). مجموعه سخنرانی‌ها و پیام‌های حضرت امام خمینی (ره). تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
- جلال آبادی، مصطفی (۱۴۰۲). شناسایی و رتبه‌بندی الگوی فرهنگ سازمانی نیروهای مسلح در دفاع مقدس. مطالعات دفاع مقدس، ۹ (۳)، ۸۱-۱۰۳.
- مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳ ق). بحارالانوار. بیروت: داراحیاء التراث العربی، ۱۴۰۳.
- مردمی، ابوالقاسم (۱۳۹۵). بررسی دلایل و عوامل پیروزی جمهوری اسلامی ایران در جنگ تحمیلی. مطالعات دفاع مقدس و نبردهای معاصر، ۱۱ (۱)، ۹۵-۱۲۱.
- نادم، محمدباقر (۱۴۰۰). بازخوانی سیره عبادی و معنوی شهدای دفاع مقدس. ره توشه، ۲ (۵)، ۱۹۹-۲۰۷.
- نساج، مریم؛ علمدار مقدم، سید حسن؛ حیدری لقب، ابراهیم (۱۴۰۲). کاوش تبیین الگوی شایستگی فرماندهی و مدیریت در هشت سال دفاع مقدس؛ مطالعه موردی شهید غلامحسین افشردی. مطالعات دفاع مقدس، ۹ (۴)، ۱۶۷-۱۴۹.
- نظریور، مهدی (۱۳۸۶). جایگاه نیروهای مسلح در نظام جمهوری اسلامی. حصون، ۱۱، ۱۶۲-۱۳۶.
- نهج البلاغه حضرت امیر المؤمنین علی (ع). ترجمه محمد دشتی (۱۳۷۹)، تهران: زهد.
- نیکوکار، غلامحسین؛ سلطانی، محمدرضا، نیواند، عباس (۱۳۹۲). طراحی الگوی بومی شناخت و سنجش فرهنگ سازمانی سازمان‌های نظامی و انتظامی جمهوری اسلامی. مدیریت دولتی، ۵ (۳)، ۱۴۳-۱۶۳.
- هالستی، کی. جی (۱۳۷۶). مبانی تحلیل سیاست بین‌الملل. ترجمه بهرام مستقیمی و مسعود طارم سری، تهران: انتشارات وزارت امور خارجه.

Henckaerts, Jean-Marie & Doswald-Beck (2005). Customary, International Humanitarian Law. Vol I: Rules, New York, Cambridge, University Press.

Fleck, Dieter (2009). the Handbook of International Humanitarian Law. Oxford University press.

<https://article.tebyan.net/UserArticle/AmpShow/626397>

<http://www.farhangnews.ir>

<https://farsi.khamenei.ir/>

<http://shahiddooran.mihanblog.com>